
Душан С. Рашковић
(Независни истраживач)

ПРИМЕРИ НАЛАЗА НОВЦА У ПОМОРАВЉУ ОД IX ДО XIII ВЕКА

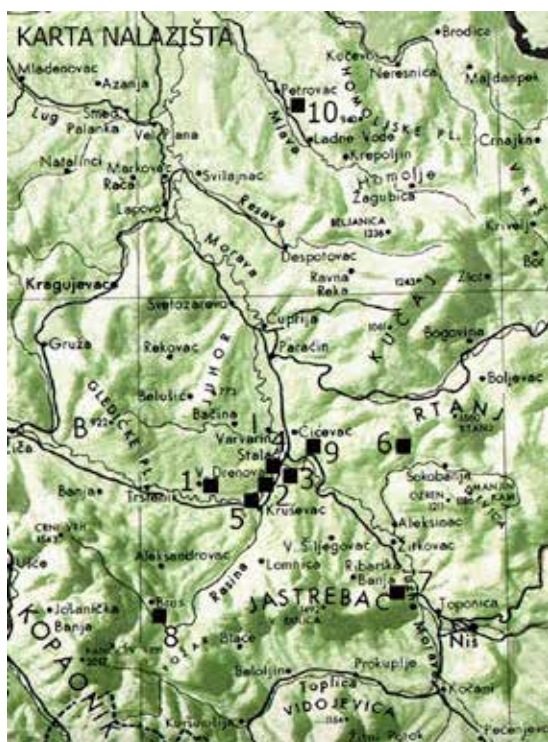
Судећи по недостатку налаза новца јасно је да је аварска супремација током VII и VIII века, дакле у првим вековима средњовековног периода, довела до потпуног заустављања циркулације новца у Поморављу.¹ Успостава раносредњовековне бугарске државе на подручју Балканског полуострва, па и Поморавља, није привреду приближила робно новчаним односима, а можемо рећи да је довела Византију у још тежи положај. Ипак бугарска моћ је довела до постепеног присуства византијског новца у Поморављу. Континуитет непрекидног рата и присуство војске, у свим временима је повезано са присуством новца, па је то случај и са бугарско-византијским ратовима током IX-X века.

Категорија случајних налаза је и најважнији извор наших сазнања о новцу IX-XIII века у Поморављу. Тако Народни музеј Крушевац поседује у нумизматичкој збирци новац откупљен у селима из непосредне близине Крушевца, на левој обали Западне Мораве. Реч је о откупу у селу Велика Дренова и у селу Шанац. У случају откупа из Велике Дренове (Карта налазишта: 1) реч је о фолису Василија I-Константина VII (867-886. год.) и реч је о фолису Лава VI (886-912. год.). У случају откупа из села Шанац (Карта налазишта: 2) реч је о два примерка тетратерона Константина III Вотанијата (1078-1081. год) пронађених на локалитету вишеложног налазишта „Кућиште“, у атару Шанца, на левој обали Западне Мораве.² Без обзира што у случају налаза из атара Велике Дренове и не знамо тачно место налаза, ипак су значајни за укупну слику о обнови циркулације новца у Поморављу. Треба свакако поменути и златну номизму Василија II, која се у Народном музеју у Београду чува као налаз из Крушевца.³

¹ В. Иванишевић, *Византијски новац Београдске терђаве*, Нумизматичар 10, 1987, 88–110

² Д. Рашковић, *Појединачни налази римског и рановизантијског новца Народног музеја Крушевац*, Нумизматичар, 21, Београд, 1998, 89-90

³ В. Радић и В. Иванишевић, *Византијски новац из Народног музеја у Београду*, Београд, 2006, 32

Карта 1. Поморавље са местима налаза новца: 1) Велика Дренова, 2) Кућиште-Шанац, 3) Укоса-Град Сталаћ, 4) Кула Тодора од Сталаћа-Град Сталаћ, 5) Конопљара-Читлук, 6) Градиште-Рујевица, 7) Градиште-Врћеновица, 8) Градиште на брду Гобелја-Брус, 9) Св. Сава-Браљина, 10) Петровац на Млави

Map 1. Pomoravlje region with locations of coin finds: 1) Velika Drenova, 2) Kućište-Šanac, 3) Ukosa-Grad-Stalać, 4) Kula Todora od Stalaća-Grad Stalać, 5) Konopljara-Čitluk, 6) Gradište-Rujevica, 7) Gradište-Vrćenovica, 8) Gradište-Gobelja-Brus, 9) St. Sava-Braljina, 10) Petrovac na Mlavi

Налази ковање Лава VI, имајући у виду новац из збирке Народног музеја Крушевац и новац из колекционарских збирки, чини се да су индикативни за почетке повратка новца у Поморавље. Конкретно мислимо на примерке пронађене у окружју Ниша и Крушевца. Тако нам је познат налаз ковања Лава VI (886-912.год.) са непознатог локалитета у околини Соко Бање и један лоше очуван налаз, са непознатог локалитета, широј околини Ниша (Табла 1:3). Не заборавимо и већ поменути примерак ковања Лава VI пронађен у атару села Велика Дренова код Крушевца, који се чува у збирци Народног музеја Крушевац.

Током задњих деценија XX века и првих деценија XXI века стицајем околности у географској зони у којој се састају Јужна и Западна Морава археолошка ископавања проведена су на вишеслојном локалитету са значајним средњовековним и раносредњовековним слојевима. Реч је о локалитету утврђеног насеља на брду Укоса у селу Град Сталаћ (Карта налазишта: 3).⁴ Ископавања на локалитету Укоса су изнедрила слојеве старијег гвозденог доба, млађег гвозденог доба, рановизантијски слој и што је за нашу тему најзанимљивије, слој раног средњег века. Што се тиче налаза новца из периода раног средњег века, најзначајнији налаз током ископавања на Укоси је налаз фолиса, ковање Лава VI (886-912),

⁴ Д. Рашковић, *Налази из рановизантијског и средњовековног периода на налазишту Укоса у Град Сталаћу*, Гласник Српског археолошког друштва, 19, Београд, 2016, 285-303

једном од ретких налаза новца периода раног средњег века пронађен током археолошких ископавања. Реч је о типу фолиса идентичан оном налазу из Велике Дренове па и оним из збирке колекционара у Нишу. На аверсу се налази попрсје владара, окренутог лицем са круном са крстом, у хламиди, држи акакију. На десном рамену круг са тачком у центру (Табла 1:1). Аверсни натпис је: +LEOn bAS ILEUS ROM'. На реверсу је натпис у четири реда: +LEOn En QEO bA SILEVS R OMEOn.⁵

Оно по чему је легендарни средњовековни Сталаћ и „Кула Тодора од Сталаћа“ у селу Град Сталаћ, најпознатији, није рани средњи век, већ време Кнеза Лазара. Истраживања ужег ареала „Куле Тодора од Сталаћа“ нису показала постојање раносредњовековног слоја.⁶ Што се новца, тиче током ископавања сталаћког горњег града пронађено је 37 комада српског средњовековног новца, од чега је у 27 примерака припада растуреној остави, углавном ковањима кнеза Лазара.⁷

Ипак то није права слика хронологије живота на овом стратешком положају. На терену источног прилаза и подножја „Тодорове Куле“ потврђено је постојање старијих археолошких слојева, од енеолита и старијег гвозденог доба, до римског периода и средњег века. Налаз који је за нас најзанимљивији десио се приликом конзерваторских радова на цркви св. Духа која се налази на источној ивици лесног платоа сталаћке узвисине, под Кулом Тодора од Сталаћа (Карта налазишта: 4). Наиме седамдесетих година XX века, приликом конзервације, у црквеним темељима пронађен је примерак златног новца-солидус ковање Романа II (945-959).⁸ Значај овог налаза је у томе што је пронађен у току заштитних радова и истраживања, под водством стручњака конзерватора.

Овај налаз није једини који можемо везати за исти период у истом географском простору околине Крушевца. Народни музеј Крушевац је откупио још један примерак ковања Романа I (921-931) за који није познато тачно место налаза. Овим двама примерцима из Крушевачког музеја придружићемо и један примерак ковања Романа II који смо пронашли у приватној збирци у Алексинцу. На жалост ни за овај примерак такође нисмо реконструирали ни приближно тачно место налаза. Примерак из Алексинца је пробушен тако да је сигурно дуго био и у секундарној употреби, међутим сматрамо да је и овај примерак важно забележити. у контексту обнове новчарства Поморављу (Табла 2:3).

На аверсу примерка пронађеног приликом конзерваторских радова у темељу цркве св. Духа (Табла 2: 2) и пробушеног примерка у збирци колекционара у Алексинцу, (Табла 2: 3) је приказ Христа Пантократора,

⁵ A. Bellinger, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumberton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Basil II to Nicephorus III, 867-1081, vol. I, Washington D. C., 1966, 7b

⁶ D. Minić, O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*, Beograd, 2007, 56-156

⁷ V. Ivanišević, *Stalać-Nalazi novca, Prilog I*, u: D. Minić, O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalać*, Beograd, 2007, 262-267

⁸ Д. Рашковић, *Налази из рановизантијског и средњовековног периода на налазишту Укоса у Град Сталаћу*, Гласник Српског археолошког друштва, 19, Београд, 2016, 291-292

са нимбом, носи тунику и химатион, десном руком благосиља, а левом држи Јеванђеље. Натпис на аверсу оба примерка је: + IHS XPS REX REGNANTICM.

На реверсним представама ова два примерка су владари спреда, *Константин VII (913-959)* и *Роман II (959-963)*, који носе круну са крстом лорос и хламиду, једном руком, између, држе патријаршијски крст. Натпис на реверсу оба примерка: CONSTANT' CEROMAN' AЧGGb'R'.⁹

На аверсу трећег примерка солида које помињемо, а који је откупио Народни музеј Крушевац, је приказ Христа који седи на престолу са високим наслоном, спреда, носи тунику и химатион, десном руком благосиља, левом држи Јеванђеље (Tabla 2:1). Натпис на аверсу: +IHS XPS REX-REGNANTICM*.

На реверсној представи су владари спреда, *Константин VII (913-959)* и *Роман I Лакапин (920-944)*, носе круну са крстом лорос и хламиду, једном руком, између, држе патријаршијски крст. Натпис на реверсу: ROMAN ET XPISTOFO' AЧGG b'.¹⁰

Још један аргумент који говори у прилог значаја Сталаћа у раном средњем веку је чињеница да налаз златника Романа II није једини налаз златног новца код цркве св. Духа. Реч је о налазу који долази до нас преко литературе. М. Ризнић, пионир истраживања окружја Јужне Мораве, преноси податак месног пароха с краја XIX века да је у једном од гробова приликом радова око цркве пронађен један примерак златног чанкастог новца.¹¹ Узимајући у обзир место налаза, сматрамо да је реч о аутентичном податку и да је реч управо о византијском новцу, односно неком од византијских ковања номизма хистаменон, ковања након средине XI века.

У ширем окружју, недалеко од Сталаћа, један примерак златног новца, тзв. чанкастог облика, номизма хистаменон Јована III Дуке Ватаца, који се чува у Народном музеју Београд, пронађен је на непознатом локалитету у околини Алексинца.¹² Један златник, такође чанкастог облика, номизма хистаменон ковање Јована III Дуке Ватаца (1222/3-1254), пронађен у селу Читлук, на десној обали Западне Мораве код Крушевца, 1977. године, а чува се у Народном музеју Крушевац.¹³ Примерак из Читлука пронађен је на положају где би према резултатима проспекције терена, требали тражити остатке средњовековног насеља и то на 4 км удаљености од средњовековног Крушевца (Карта налазишта: 5). Током археолошког ископавања вишеслојног налазишта Конопљара у селу Читлук, на неколико стотина метара од места налаза златника Јована III Дуке Ватаца, пронађена је средњовековна некропола. Током ископања саме некрополе пронађено је 125 гробова. Прилози су пронађени у 26

⁹ D. R. Sear, *Byzantine Coins and Their Values*, London, 2006, 1751

¹⁰ *исти*, 1745

¹¹ М. Ризнић, *Старине у планини Мојсињи и околини*, Старинар, Београд, 1891, 45-46

¹² В. Радић и В. Иванишевић, *нав. дело*, 196

¹³ Д. Рашковић, *Појединачни налази римског и рановизантијског новца Народног музеја Крушевац*, Нумизматичар, 21, Београд, 1998, 73

гробова.¹⁴ У једном од гробова, у гробу 66 на Конопљари, у покојниковим устима налазио се бронзани новчић, ковање Констанција II. У гробу 83 у руци покојнику налазио се бронзани скифат Манојла I Комнина (1143-1180. год.), између осталог и јасни докази присутности паганских веровања и обичаја (Табла 6:2). Колика је била скромна циркулација новца у времену из кога потиче ова некропола, а то је XII век, сведочи контекста налаза из гроба 84. Наиме око врата покојника, ин ситу, пронађена је огрлица од стаклене пасте и кости. Централни привесак на огрлици био је бронзани новчић Констанција II, дакле у недостатку савременог новца користили су новац који су уствари пронашли на локалитету, на ком су живели (Табла 6:1). Реч је о вишеслојном археолошком локалитету са богатим римским слојем, а на самом локалитету пронађено је 110 примерака римског новца прве половине V века.¹⁵

Примерци новца из приватних збирки, а то су углавном налази новца за који не знамо контекст налаза, заузима највећи део укупно пронађене нумизматике на подручју Србије, па тако и нумизматике у Поморављу. О томе најбоље сведоче нумизматичке, музејске збирке музеја у Јагодини и музеја у Параћину, па и музеја у Крушевцу, који се и не истиче посебно бројем нумизматичких налаза.

Већ смо навели да налази у окружју Сталаћа показују да у Поморављу током IX века долази до постепене обнове циркулације новца на подручју данашње Србије. Није неважно сагледати ове налазе у контексту историјске географије. Наиме новац раносредњовековног периода, IX-X века, понајвише налазимо на локалитетима висинских утврђења. Утврђења су, како нам сведочи пронађени новац, повратила ону улогу коју су имала у рановизантијском периоду. Налази новца рановизантијског периода од средине V до почетка VII века, су јасан доказ интензивитета живота тих утврђених насеља у рановизантијском периоду. Последња, нама позната ковања на тим утврђењима, а везана за рановизантијски период су ковања из времена владавине цара Маврикија.¹⁶ Након тога како је врло добро познато, следи хиатус, време без новца, који траје управо до ових ковања које помињено као налазе на локалитетима утврђења у Поморављу.

Повратак живота, па и уплива Византије у живот планинских утврђених насеља која окружују Поморавље, током IX века препознајемо не само у налазима новца већ и налазима материјалне културе

¹⁴ Н. Берић *Средњовековна некропола на локалитету Конопљара*, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Зборник радова са археолошког скупа одржаног 15-18. маја 1997. године, ур. Н. Тасић и Е. Радуловић, Крушевац: Народни музеј; Београд: Балканолошки институт САНУ, 2001, 109-116

¹⁵ Д. Рашковић, *Налазишта из касноантичког периода на локалитету Конопљара*, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Зборник радова са археолошког скупа одржаног 15-18. маја 1997. године, ур. Н. Тасић и Е. Радуловић, Крушевац: Народни музеј; Београд: Балканолошки институт САНУ, 2001, 94

¹⁶ Д. Рашковић, *Примери налаза новца на локалитетима рановизантијских утврђења на југу Централне Србије*, Ниш и Византија, 9, ур. М. Ракоција, Ниш, 2011, 176-177; Д. Рашковић и Г. Гаврић, *Налази новца са рановизантијских утврђења у Крушевачком крају*, Зборник Народног музеја, XX-1, Београд, 2012, 462-463

раносредњовековног периода. Одломци керамике пронађени приликом археолошких ископавања вишеслојних локалитета Градиште на брду Гобеља код Бруса,¹⁷ као и локалитета Градац у Горњим Левићима, показују постојање значајног слоја раног средњег века.¹⁸ Керамика украшена низовима хоризонталних и таласастих уреза пронађени током ископавања ових локалитета типични су раносредњовековни налази карактеристични за налазишта у Србији.¹⁹ Поред резултата ископавања важни су и случајни налази делова коњске опреме и мамуза, датованих у XII век, пронађених на локалитету Градац у селу Горње Левиће и на локалитету Градац у селу Дубци.²⁰

На жалост на локалитетима у окружју Великог и Малог Јастребца подузета су само на једном локалитету, утврђењу „Градиште“ у селу Баботинац, на јужној страни Великог Јастребца. Та су ископавања показала познату исту слику, са најзанимљивијим слојевима ране Византије и раног средњег века. Бројни налази раносредњовековне керамике показала су интензивитет живота у раном средњем веку.²¹ На локалитетима Градиште у Врћеновици на Малом Јастребцу и Градиште у Рујевици које је део брдског сплета планине Буковик, нису подузимана археолошка истраживања. Међутим током грађевинских радова на локалитету у Врћеновици пронађени су одломци керамике типични за раносредњовековни период. Датовање ове керамике потврђује и случајан налаз византијског анонимног фолиса са истог локалитета.²²

Новац пронађен на налазиштима утврђења, дакле без сумње одговара датирању и других налаза пронађених на тим положајима. Јасно нам то указује на повратак живота и обнову или подизање нових зидина утврђених насеља раног средњег века. Налазима новца, оног у темељу цркви св. Духа код Куле Тодора од Сталађа и оног на утврђењу Укоса, придружимо налазе са Градишта у селу Рујевица, налаз са непознатог локалитета у околини Соко Бање, налаз са Градишта у Врћеновици и налаз са локалитета Градишта на брду Гобеља код Бруса, а ту би свакако требали уврстити и налаз златника, номизма хистаменон Исака I који се у Народном музеју Београд води као налаз из Бруса.²³

¹⁷ В. Богосављевић-Петровић, Д. Рашковић, *Рановизантијско утврђење на брду Гобеља код Бруса*, Саопштења, 32-33, Београд, 2001, 107-11199-122.

¹⁸ Г. Тошић, Д. Рашковић, *Ранохришћански споменици на источним падинама Копоника*, Зборник радова Византолошког института 44/1, Београд 2007, 27-44

¹⁹ Д. Радичевић, *Археолошка налазишта X-XI века у Чачку и околини*, Гласник Српског археолошког друштва 19, Београд, 2003, 234-235

²⁰ I. Bugarski, *Узенија из Сврљиг-града и осврт на налазе раносредњовековне коњаничке опреме из Горњих Левића*, Ethno-Cultural Annals for the study of the culture of eastern Serbia and the neighbouring regions, XVIII, Сврљиг, 2014, 77-80

²¹ Ј. Кузмановић-Цветковић, *Рановизантијско утврђење у Баботинцу*, Гласник Српског археолошког друштва 3, Београд, 1986, 213-218

²² П. Милојевић, Ј. Милојевић, *Врћеновачко градиште-рановизантијски и раносредњовековни археолошки материјал из збирке завичајног музеја Алексинац*, Карацић, 79, 2015, 79

²³ В. Радић, В. Иванишевић, *нав. дело*, 196

Вис локалитета Градиште, у атару села Рујевица, на северозападном ободу Сокобањске котлине припада делу брдског сплета око планине Буковик, односно падинама планине Рожањ, на прелазу Сокобањске котлине у Алексиначку котлину. Реч је о делу атара села Рујевица, које се простире и на овај брдски предео (Карта налазишта: 6). Локалитет „Градиште“ у селу Рујевица већ је познато као налазиште делова појасне опреме и других предмета карактеристичних за раносредњовековни период.²⁴ Међу случајним налазима на локалитеу „Градиште“ у селу Рујевица, нама је овде најзанимљивији налаз оставе анонимних фолиса X-XI века, највероватније ковања Василије II (976-1050/5.), од којих је аутор овог рада имао прилику да се осведочи и документује четири примерка. (Табла 3: 1, 2, 3 и 4) Тачна индентификација анонимних фолиса представља проблем јер на новчићима не постоје уобичајени натписи са именом владара, а њихово попресе на аверсу замењује приказ Исуса Христа и натпис + EMMA-NOVHL/ IC-XC, док су на реверсу најчешће исписани Исусови иницијали (IS -XS) или пуно име (+IhSЧS / XPICTЧS) које прати натпис bASILEЧ / bASILE или bAS - ILE / bAS - ILE (краљ краљева). У случају Рујевице реч је о реверсном натпису + IhSuS / XRISTuS / bASILEu / bASILE. Дакле анонимуси са Рујевице сматрамо припадају класи А 2 коју приписујемо владавини Василија II (976-1050/5. год.).²⁵

Завичајни музеј Центра за културу у Алексинцу поседује више налаза предмета из периода раног средњег века, који потичу са локалитета Градиште у селу Врћеновица (Карта налазишта: 1). Међу тим налазима је и анонимни фолис који припада В групи, коју приписујемо ковању Романа III Аргири (1025—1028. год.), али могло би бити речи и о ковању Михајла IV Пафлагонца (1034—1041. год.).²⁶ Реч је о примерку са приказом Исуса Христа на аверсу и натписом + EMMA-NOVHL/ IC-XC. На реверсу натпис IS - XS / BAS-ILE / BAS-ILE. (Табла 2: 1 и 2)

Са простора Алексиначке котлине потиче и налаз анонимног фолиса из приватне збирке у Алексинцу, за који не знамо тачно место налаза (Табла 3: 2). Реч је о ковању Константин IX Мономах (1042-1050. год.) примерку који припада групи С анонимних фолиса. На аверсу приказ Исуса Христа и трагови натписа + EMMA-NOVHL/ IC-XC. На реверсу натпис IC - XC / NI-KA.²⁷

Том скромном броју налаза обнове циркулације новца на подручју Србије, додајемо и случајан налаз још једног анонимног фолиса С групе анонимних фолиса ковање Константин IX Мономах (1042-1055. год.), пронађеним под утврђењем Градиште, на брду Гобелја, код Бруса (Табла 4:3). На аверсу приказ Исуса Христа и натпис + EMMA-NOVHL/ IC-XC. На реверсу натпис IC - XC / NI-KA.²⁸ Поменути примерак ковања

²⁴ Д. Рашковић, *Низинска античка насеља и висинска рановизантијска налазишта у околини Алексинца и Соко Бање*, Караџић, 8, 2016, Алексинац, 34-35

²⁵ А. Bellinger, *нав. дело*, А2. 31; D. R. Sear, *нав. дело*, 1825

²⁶ D. R. Sear, *нав. дело*, 1823

²⁷ А. Bellinger, *нав. дело*, А2. 31

²⁸ D. R. Sear, *нав. дело*, 1825

Исака I који се у нумизматичкој збирци Народног музеја у Београду води као налаз уз Бруса такође највероватније потиче са неког од бројних неистражених утврђења у Копаоничком планинском окружењу.

Период повратка византијског утицаја и византијског новца, током XII века у Поморављу, симболизују релативно бројни налази бронзаних скифата, односно остава тог новца XII века из: Дреновца, Рудина, Србова, Смиловца. Те оставе могу да буду показатељ нормализације робно новчаних односа у овом делу Србије и повећаног присуства војске, па и самог цара Манојла I Комнина, везано за византијске ратне операције у Подунављу, овај пут против Угара. Поменимо и налаз два скифата Манојла I Комнина из села Росица под Јастребцом.²⁹ Придружимо ту и аналогije са групним и појединачним налазима, из самог Ниша, села Јелашница код Нишке Бање и села Горњи Матејевац код Ниша.³⁰

У прилог повратка циркулације новца на основу налаза ковања Манојла I Комнина и његових наследника у Поморављу иде и примерак новца у приватном поседу који смо имали прилику документовати. Реч је нешто лошије очуваном примерку бронзаног скифата, ковању Манојла I Комнина (1143-1180. год.), са сачуваним делом натписа. (Табла 5:1) На аверсу попресе Богородице Оранте са нимбом, у тунци и мафориону, спреда и натписом MP-ΘV. Реверсна представа је попресе Манојла у стеми, дивитисиону и хламиди, спреда. У десној руци држи скиптар са лабарумом, у левој глоб са крстом, видљив део натписа ΔΕΠ.³¹

Овај примерак је пронађен код цркве св. Сава, на размеђи атара села Браљина и Мађија, у плодној оазис долине Ражањске реке. Долина Ражањске реке, у делу код утока у Јужну Мораву, где су се сместила села Браљина и Мађија, питорескна је плодна зараван окружена брдима Послонских планина, западно од Ражња (Карта налазишта: 9). Црква св. Сава нови објекат подигнут у сред долине, пре тридесетак година, на вишеслојном локалитету насеља са континуитетом од старијег гвозденог доба до средњег века. Судаћи према гомилама цигларског материјала, северно од цркве су највероватније остаци некаквог већег објекта. Какав је контекст овог налаза наравно то није познато, али околу цркве су обрадиве површине минијатурне Ражањске котлине, па је и можда новац пронађен и приликом обраде земље.

Новац који сведочи оптицај новца у периоду прелаза XII и XIII век, а реч је углавном о бугарским и латинским имитацијама, налазимо у оставама на северу Србије у области, Браничева, Стига, Тимочке долине и уздуж моравске долине везује се углавном за сукобе Бугара и Мађара почетком XIII века.³² Што се тиче Поморавља и стратешке моравске комуникације

²⁹ Д. Рашковић, *Појединачни налази римског и византијског новца Народног музеја Крушевац*, Нумизматичар, 21, Београд, 1998, 109

³⁰ В. Црноглавац, *Византијски новац (1118-1261) из збирке Народног музеја у Нишу*, Зборник Народног музеја Ниш, 2008, 87-93

³¹ M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumberton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Alexius I to Michael VIII, 1081-1261*, vol. IV, Washington D. C., 1999, 13

³² В. Радић, В. Иванишевић, *нав. дело*, 35-38

поменимо оставе из: Дражимировца, Мириловца, Добрича, Врања, Кончула, Смиловца и Мале Сугубине.³³ Нама су у овом раду занимљиве оставе пронађене у долини Млаве. Наиме у овом раду поменути ћемо три случајна налаза билон трахеја, ковања из времена владавине Алексија III Анђела (1185-1203. год.) пронађена у околини Петровца на Млави (Карта налазишта: 10). Алексије III је владар који је и поред ратних успеха у борби против Мађара на подручју Србије, након одступа са трона, доживео тренутак краха Константинопоља 1204. године.

Сасвим је јасно да се ова три налаза, са непознатог локалитета у околини Петровца на Млави, уклапају у слику налаза, остава византијског новца датираних у прве деценије XIII века, у Србији, па и у Поморављу. Представе на аверсу и реверсу, ова три примерка билон трахеја, су готово идентичне, разлике су само у детаљима натписа на аверсу, ΚΕΡΟ-ΝΟΒΙ / ΙС-ΧС. На аверсу је уобичајена представа, попресе Христа са нимбом (спреда) који носи тунику и химатион, а левом руком држи свитак. На аверсу су представе Алексија III, лево и св. Константина, десно, који стоје спреда. Између себе држе глоб са крстом, скиптар са лабарумом са стране. Носе стему, дивитисион, оковратник и лорос (Табла 5: 2, 3 и 4).³⁴ Примерци из околине Петровца на Млави одговарају налазима Поморавља као што су оставе, из Дражимировца, Мириловца, Мале Сугубине, Добрича, Врања, Кончула, Смиловца и Мале Сугубине,³⁵ такође и појединачним налазима, из самог Ниша, села Јелашница код Нишке Бање, села Горњи Матејевац код Ниша, села Гојмановац код Сврљига и села Рсовац код Соко Бање.³⁶

Уместо закључка

Преглед примера налаза новца из збирке Народног музеја Крушевац и доступних примерака из приватних колекција, датираних од IX до почетка XIII века је нови прилог познавању колања византијског новца у Поморављу. Такође нам овај преглед налаза новца, у случајевима сигурно познатих места налаза, употпуњују слику о животу на већ, колико толико, познатим локалитетима у Поморављу. Новац откупљен од стране Народног музеја у Крушевцу у селу Велика Дренова, без обзира што нам није поуздано позната тачна локација, био је почетни траг који нас је упозорио на обнову циркулације новца у IX веку у долини Западне Мораве. Слично можемо рећи и за остале налазе за које нису позната тачна места налаза као што је фолис Лава VI из околине Соко Бање, или солид Константина VII са Романом II и фолис Константина IX Мономаха, из околине Алексинца.

Ипак су много занимљивији налази новца за које имамо поуздане податке о местима налаза. Поуздано је место налаза оставе фолиса

³³ С. Крстић, *Остава византијских скифата из Мириловца код Параћина*, Нумизматичар, 21, 1998, 117-118

³⁴ М. F. Hendy, *нав. дело*, 3а/1

³⁵ С. Крстић, *Остава византијских скифата из Мириловца код Параћина*, Нумизматичар, 21, 1998, 117-118

³⁶ В. Црноглавац, *нав. дело*, 87-93

Василија II (976-1050/5) на локалитету Градиште у Рујевици, поуздано је место налаза фолиса Романа III Аргири (1025—1028) или је можда реч о ковању Михајла IV Пафлагонца (1034-1041), на Градишту у Врћеновици и поуздано је место налаза фолиса Константин IX Мономах (1042-1055), пронађеног непосредно под Градиштем на Гобели, код Бруса. Обнова византијског економског утицаја, или боље речено обнова економије у Поморављу, истовремена је са обновом висинских утврђених насеља, у брдским деловима Србије па и у окружју Поморавља, које судећи према археолошким истраживањима, живе пуним животом током IX-XI века.

Због свог историјског контекста издвајају се и налази као што је фолис Лава VI (886-912) и солидус ковање Константина VII са Романом II (945-959) пронађених на простору Град Сталаћа. Резултати археолошких ископавања на локалитету Укоса у Град Сталаћу открила су јасне остатке животу на висинким положајима IX-XI века, у што се савршено уклапа и налаз новца Лава VI (886-912. год.), пронађен приликом тих ископавања, а такође и налаз златника **Константина VII (913-959) и Романа II (959-963)**, пронађеног у темељном делу цркве св. Духа у Град Сталаћу. Геостратешка важност Сталаћа и Саставака Јужне и Западне Мораве, као природног раскршћа у самом средишту Поморављу, је неоспорна. Сталаћки археолошки налази и налази новца су показатељи потребе археолошких истраживања висинских утврђења у окружју Поморавља. Резултати археолошких истраживања могу дати кључни допринос у расветљавању историјских збивања на простору Централне Србије, у раном средњем веку.

Бројни налази новца XII века и XIII века у Поморављу показују присуство византијске државе и потврђују да присуство војске увек прати повећани прилив новца. Тако је било и током интервенција Михаила I Комнена у Подунављу, па очито и у Поморављу.³⁷ Налази новца Михаила I Комнена (1143-1180. год.) као што је прилог у гробу на локалитету Конопљара у селу Читлук и налаз код цркве св. Сава у Брањинској долини, показују присуство новца у свакодневном животу насеља XII века у Поморављу

Три налаза новца из околине Петровца на Млави, мали су прилог бројним налазима хоризонта присуства византијског новца у периоду прелаза XII у XIII век, на простору Поморавља. Реч је, према В. Иванишевићу, о трећем хоризонту остава византијског новца, из периода XII до почетка XIII века, које проналазимо на северу Србије и посебно у долини Млаве.³⁸ Последица је то ратовања Бугара против Угарске. Бугари су још крајем XII века заузели, Београд, Браничево, Ниш, Призрен и Скопље, а Угарска ће већ 1202/1203. године преотети Београд. Треба рећи

³⁷ J. B. Szabó, *Elfeledett háborúk. Magyar-bizánci harcok a X-XIII. században.* (with graphics of Győző Somogyi and István Kurdi) Budapest, Zrínyi, 1999, 106-109

³⁸ В. Радић, В. Иванишевић, *нав. дело*, 36

да је Угарска на самом крају XII века 1192. или 1193. године ратовала и против Срба, односно на територију који је контролисао велики жупан Стефан Немања.³⁹

Византија је била све слабија и током XIII века борити ће се за голи опстанак. Након владавине Алексија III Анђела (1185-1203. год.), током Четвртог крсташког рата, 1204. године Византија ће изгубити и сам Константинопољ.

Дакле бројне оставе пронађене на северу Србије, српска нумизматика тумачи као последицу ратова између Бугара и Угарске током првих деценија XIII века.⁴⁰ Не треба ни потпуно занемарити чињеницу да слабости Византијске државе користи и Србија која се у том периоду шири на исток. Историјски извори то јасно показују јер Стефану Немањи савременици приписују територијално ширење, на: „грчке земље, Лаб са Липљаном, Дубочицу, Реке, Загрлату, Левче, Белицу, Лепеницу“, дакле на крајеве у окружју Поморавља.⁴¹ Немањини наследници ће оснажити Немањине стечевине и Србије ће ускоро, за владавине Немањина унука Стефана Радослава, ковати свој новац. Новац Византије, сукладно са слабостима државе, више није доминирајућа валута, тако да ће се смањити колање византијског новца и у оптицају на територији српског краљевства превладати ће српски сребрни динар.⁴²

Dušan S Rašković

(Independent researcher)

EXAMPLES OF MONEY FINDINGS IN POMORAVLJE REGION, IX-XIII CENTURY

This article presents an overview of a sample of numismatic materials from the collection of the National Museum in Krusevac and private collections, registered in a broad area along the Morava valley. From the chronological point of view, we discuss sporadic finds of coins in the period from the IX to XIII century.

Byzantine began its renewed in the IX-X century, which is confirmed by finds of of emperors Leon VI, Konstantin VII and Roman I and II, from Grad Stalać and the surrounding of the South (Južna) Morava and West (Zapadna) Morava confluence. Important numismatic material XI century comes from the sites: Gradište-Rujevica, Gradište-Vrćenovica i Gradište-Brus.

The finds of coins from the XII century in Morava Valley is connected with presence of Byzantine army during the war against the Hungarians. The finds of coins from the first three decades of the XIII century from Petrovac na Mlavi surroundings, is connected with the war between the Bulgarians and Hungarians.

³⁹ I. Komatina, *On the attack of the Hungarian king Bela III on Serbia in light of the letter of emperor Isaak II to Pope Celestine III*, *Facta Universitatis (Philosophy, Sociology, Psychology and History)*, 17/2, Niš, 2018, 109

⁴⁰ В. Радић, В. Иванишевић, *нав. дело*, 36

⁴¹ А. Соловјев, *Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200-1202*, Прилози за Књижевност Језик и Фолклор, 5, Београд, 1925, 1-31

⁴² В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд, 2001.

Т:1

Табла 1: 1) Лав VI (886-912.), фоллис, Народни музеј Крушевац, налазиште Укоса, Град Сталаћ. 2) Лав VI (886-912.), фоллис, приватна колекција, непознато налазиште, околина Соко Бање. 3) Лав VI (886-912.), фоллис, приватна колекција, непознато налазиште, околина Алексинца.

Panel 1: 1) Leo VI (886-912.), follis, National museum Kruševac, site, Ukosa, Grad Stalać. 2) Leo VI (886-912.), follis, private collection, unknown site, surroundings of Soko Banja. 3) Leo VI (886-912.), follis, private collection, unknown site, surroundings of Aleksinac.

Т:2

Табла 2: 1) Константин VII (913-959) и Роман I Лакапин (920-944), солид, откуп Народног музеја Крушевац, непознато налазиште. 2) Константин VII (913-959) и Роман II (959-963), солид, Народни музеј Крушевац, налазиште црква св. Духа, Град Сталаћ. 3) Константин VII (913-959) и Роман II (959-963), солид, приватна колекција, непознато налазиште.

Panel 2: 1) Constantine VII (913-959) and Romanus I Lakapenos (920-944.), solidus, National museum Kruševac, unknown site. 2) Constantine VII (913-959) and Romanus II (959-963.), solidus, National museum Kruševac, site, church Holy Spirit, Grad Stalać. 3) Constantine VII (913-959) and Romanus II (913-959.), solidus, private collection, unknown site.

T:3

Табла 3: 1) Василије II (976-1050/5.) анонимни фолис, приватна колекција, налазиште, Градиште, Рујевица. 2) Василије II (976-1050/5.) анонимни фолис, приватна колекција, налазиште, Градиште, Рујевица. 3) Василије II (976-1050/5.) анонимни фолис, приватна колекција, налазиште, Градиште, Рујевица. 4) Василија II (976-1050/5.) анонимни фолис, приватна колекција, налазиште, Градиште, Рујевица.

Panel 3: 1) Basil II (976-1050/5.) anonymous follis, private collection, site, Gradište, Rujevica. 2) Basil II (976-1050/5.) anonymous follis, private collection, site, Gradište, Rujevica. 3) Basil II (976-1050/5.) anonymous follis, private collection, site, Gradište, Rujevica. 4) Basil II (976-1050/5.) anonymous follis, private collection, site, Gradište, Rujevica.

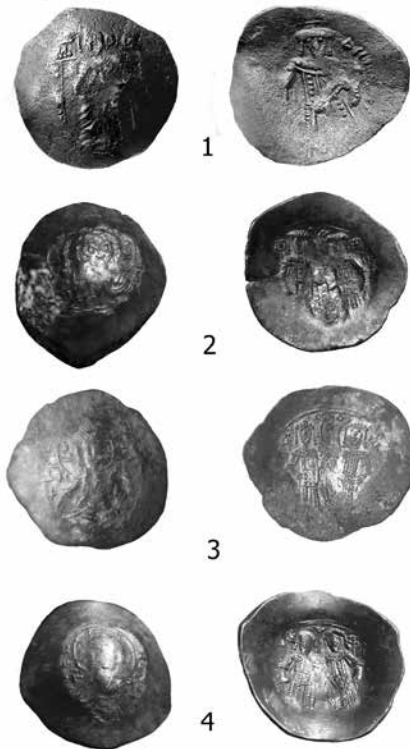
T:4

Табла 4: 1) Роман III Аргир (1025—1028.) анонимни фолис, Завичајни музеј Алексинац, налазиште, Градиште, Врћеновица. 2) Константин IX Мономах (1042-1050.) анонимни фолис, приватна колекција, непознато налазиште, околина Алексинца. 3) Константин IX Мономах (1042-1050.) анонимни фолис, приватна колекција, налазиште, Градиште, Гобелја-Брус.

Panel 4: 1) Romanus III, Argyrus (1025—1028.) anonymous follis, Heritage Museum Aleksinac, site, Gradište, Vrćenovica. 2) Constantine IX Monomachos (1042-1050.), anonymous follis, private collection, unknown site, surroundings of Aleksinac. 3) Constantine IX Monomachos (1042-1050.), anonymous follis, private collection, site, Gradište, Gobelja-Brus.

Т:5

Табла 5: 1) Манојло I Комнин (1143-1180.), skifat, приватна колекција, налазиште, црква св. Сава, Мађија-Браљина. 2) Алексије III Анђел (1185-1203. год.) skifat, приватна колекција, непознато налазиште, околина Петровца на Млави. 3) Алексије III Анђел (1185-1203. год.) skifat, приватна колекција, непознато налазиште, околина Петровца на Млави. 4) Алексије III Анђел (1185-1203. год.) skifat, приватна колекција, непознато налазиште, околина Петровца на Млави.

Panel 5: 1) Manuel I Komnenos (1143-1180.), skifat, private collection, church, St. Sava, Mađija-Braljina. 2) Alexius III Angelus (1185-1203.), skifat, private collection, unknown site, surroundings of Petrovac na Mlavi. 3) Alexius III Angelus (1185-1203.), skifat, private collection, unknown site, surroundings of Petrovac na Mlavi. 4) Alexius III Angelus (1185-1203.), skifat, private collection, unknown site, surroundings of Petrovac na Mlavi.

Табла:6

2

Табла 6: 1) Гроб 84: локалитет Конопљара у селу Читлук, in situ, огрлица од стаклене пасте и кости и примерком бронзаног новца Констанција II. 2) Гроб 83: локалитет Конопљара у селу Читлук, in situ, скифат, Манојло Комнин.

Panel 6: 1) Grave 84: site, Konopljara, Čitluk, in situ, necklace made of glass pastes and bones and a specimen of bronze coin, Konstantius II. 2) Grave 83: site, Konopljara, Čitluk, in situ, skifat, Manuel I Komnenos.